

Csikós Ella

Kétely, tudás, abszolútum

Hegel a *Fenomenológiában* látszólag a klasszikus pilátusi kérdést teszi fel: mi az igazság? Valójában a kérdésfeltevésre kérdez rá: hogyan lehet és kell egyáltalán megkérdezni, ki az, aki tudhatja az igazat, mit tudhat, miért, milyen módon és mértékben tudhatja azt? S ha az az igaz, ahogyan a *dolgok valóban vannak*, akkor mi az, hogy „dolog”, mit jelent a „valóban”, mit értünk „létezés” alatt, és honnan tudjuk mindezt? Így már a kérdésfeltevésében felsejlik a *tudhatóság* egyik alapvonása, hogy tudniillik izoláltan, előzményeiből és összefüggéseiből kiragadva az igaz tudásra még rákérdezni sem lehet, nemhogy mibenlétét tisztáznai.

A tudás *kontextusfüggősége és történetisége* olyan – ma már közhelyszerű, de akkoriban (történeti kontextusában tekintve) – újszerű felismerése Hegel művének, amely csak felerősítette benne a biztos tudásra irányuló régi fenyegetéssel, a *szkepticizmus-sal* szembeni veszély érzetét. Öt évvel korábbi tanulmányát követően (HEGEL 2001, 108–168) Hegel a *Fenomenológiában* fejti ki először a filozófia *önvédelmi* lehetőségeiről és *újraalapozásának* szükségességéről vallott szisztematizált elképzelését. Konzsenziális kortársaihoz képest ő számol a legtudatosabban a *szkepticizmus veszélyeivel* – mi több –, az *esélyekkel* is, amelyeket annak provokációja a filozófia számára teremt.

Hegelnek egy a modernitás önértelmezési igényeit is érvényesítő új metafizika – spekulatív filozófia – megalapozására irányuló törekvése azért ütközik bele közvetlenül a szkepticizmusnak az ismeret igazolhatatlanságát valló kritikai elvébe, mert felismeri, hogy egy ilyen megalapozás *sem a szkepticizmus által, sem annak ellenében* nem lehetséges. A szkepticizmus által bizonyosan nem, hiszen az éppen az objektív érvényű tudás lehetőségét vitatja el; ellenére pedig azért nem, mert a szkeptikus érvek a megalapozási törekvés sorsát *vagy a dogmatizmus, vagy a végtelen regresszusban való elmerülés, vagy az önmagán kívül nem jutó körkörösség* negatív trilemmájával pecsételik meg. Márpedig, amint a szkepticizmus-téma mai reneszánsza is igazolja, a filozófiai megalapozás számára egzisztenciálisan fontos, hogy támadási felületet találjon ebben az érvelésben.

Hegel támadási pontja először is az, hogy a szkeptikus önkorlátozó visszahúzódása a „fenomén” világába filozófiai *vakfoltot* hoz létre: eltűnik mindenkori tárgyának tartalmi strukturáltsága, létmódjának benső mozzanatokra tagozódása. Nem veszi figyelembe a szkeptikus – mert éppen *eltekint* tőle –, hogy a különös jelenségben benne rejlik annak *általánossága*, vonatkoztatottságában a rajta túlmutató *lényege*, a szétválasztott ellentétesekben azok *egysége* is. Hegel fogalmi distinkciója abba az irányba mutat, hogy ennek az *immanensen általános* oldálnak a megragadására nem a mindennapi vagy a tapasztalatra szorítkozó kantiánus *értelem* képes, hanem az *ész*, amely *revideálja*, azaz „ismét látja” az absztrakció során a háttérbe tolódó „kihagyottat”. A spekulatív ész a kulcsfogalma annak a metafizikának, amely *A szellem feno-*

menológiájában mintegy nyomon követi a következetes szkepticizmus önmagán túllendülését. Hegel látja, hogy a szkepticizmus ellenében érvényesített spekulatív ész fogalmán áll vagy bukik a filozófia újrualapozásának igénye. Ez a végtelenbe „tágu-ló” ész *hatni engedi* magában a szkepszist, saját eszközeként *alkalmazza* annak egyoldalúságokat, absztrakciókat feloldó – mert az ellentétessel ellensúlyozó – funkcióját, s ennek „logikáját”, az *izoszténia* eljárását; mindeközben nem válik dogmatikussá, hiszen nem rögzíti tézisszerűen a szkepszis valamely eredményét, hanem magát a *kritikai tevékenységet termeli újra* a különbözőből kibontott általánosokkal és feloldásukkal. Hegel *más funkcióval* alkalmazza a szkeptikusok alapeljárását, az ítéleteket szembeállító izoszténiát, mint annak klasszikusai. Egyenlő súlyú ellentétes érvek felállításával ugyanis a szkeptikus célja végső soron (az empiriából le nem vezethető, egyetemesen elfogadott mérce híján) a zavart keltő *általánosítás leállítása*, s az *ataraxia* elérése¹, egyben az ember feloldozása az ítélet vétkei és terhei alól. Hegel a szkeptikusok alapvetően *etikai*, illetve ehhez kapcsolódó „tudományelméleti” motivációjával szemben itt elsősorban a *jogos általánosítás* lehetőségének felmutatásában – egy ismeretelméleti-logikai kérdésben – érdekelt, hogy a filozófia gondolati megalapozását kivonja a szkepszis érvénye alól. Az ellentéteket a *reláció* egységében magában foglaló, ésszel való általánosíthatóságot, s ezzel a korlátozott különösségeken túllendülő, az izoszténiát önmagához vezető létraként alkalmazó filozófia lehetőségét törekszik felmutatni. Az antinómiák *kényszerűségéből* tehát Hegel éppen az ellenkező következtetést vonja le, mint az antik szkeptikusok és modern követők: pontosan *ez alapozza meg* a filozófiai általánosítás szükségességét és lehetőségét.

A szkepticizmus önmegszüntetését végiggondoló filozófiai gondolat egyben *helyreállítás* is, az észismeret mint *reflektált önfelbomlasztás* filozófiai *nyeresége* a minden külső alapot merészen megkérdőjelező, szabad gondolati öntételezés. A spekulatív ész éppen a *radikálisan következetes* szkepticizmus által szabadul meg a „tisztá szubjektivitás” „tisztá negativitásától”, és a véges önmegszüntetésének érvényesítésével teszi lehetővé egy önkibontó filozófiai elmélet *örökös tárgymegszüntető* tevékenységét. A filozófia Hegel szemében az empirikus lét végső értékét elvitató *permanens rombolva-alapozás*: így szkepticizmus és spekulatív filozófia *egyszerre*. Eszerint nincs szkepticizmuson *kívüli* filozófia, csak a *szabad* filozófiában – annak olykor önállóságra törő negatív oldalaként – *implicit szkepticizmus*.

Ez az alapeszme – a szkepticizmus *immunizálása* a filozófiában *módszerként integrálva azt* – egyben azt is modellezi, hogyan épül a hegeli filozófia egyszerre az egész újkori filozófiai *hagyományra* és annak *ellenében*: Hegel az ismeretelmélet és az etika szubjektumának és tapasztalatának fogalmát addig ismeretlen módon *kitágítva* és *átértelmezve* – egy *vonatkoztatottságra* épülő ontológia talaján – jut el egy objektív igényű, mégis modern módon szubjektumelvű filozófia lehetőségének igenléséhez.

Hegel egész szkepticizmushoz való viszonya a szkeptikus gondolkodás fogalmában rejlik *önmegszüntetés kivárására*, legfeljebb gondolati felfokozására, *katalizálására* épül. A szkepticizmussal szembeni kritikája majdhogynem „passzív stratégia”, nemcselekvő cselekvés, ami így struktúrájában is méltó tárgyához, a szkeptikus öntudathoz. Még csak nem is otthonában, saját fegyvereivel akarja legyőzni az ellenfelet: ellenkezőleg, nem ellenségként harcol ellene, hanem magának a spekulatív filozófiának a *befogadóképességét* törekszik tágítani addig, hogy beleférjen a szkepticizmus

¹ Az ítéletelfüggesztés, az ataraxia és az eudaimónia összefüggését és Sextus Empiricus szkepticizmusának etikai hátterét különösen kiemeli elemzésében J. M. Michelsen (MICHELSEN 1990, 89–100).

kiteljesülése, beleértve a szkepszis által be nem vallott vagy fel nem ismert *affirmatív* aspektust is.

De mit akar Hegel *bizonyítani* a *Fenomenológia* által, amikor végigjárja a radikalizált kételkedés ezen útját? Csak az életmű későbbi darabjai valószínűsítik e kérdésre a választ: végső soron azt igyekszik bizonyítani, hogy lehetséges egy konzekvens fogalmi rendszerben az ember olyan önértelmezése, amely mozgó, *dinamikus egyensúlyként* írja le az ember és a világ viszonyát; s az ember képes arra, hogy megszüntethetetlenül ellentmondásos léthelyzetére reflektáltan is *egységes egészként* gondolja el önmagát és világát. E mögöttes bizonyítási motívumból adódik a szkepticizmus-téma tárgyalásának *polemikus* síkja is Hegelnél. Kritikájának céltáblája lényegében a *dogmatizmus* különböző válfajai és az ezekből adódó filozófiai *dualizmus*. A dualizmus támadhatóságát kihasználó szkepticizmus ugyanis maga is dualisztikus vonásokat mutat, illetve termel ki, bár ez nem úgy jelenik meg benne, mint – a korábban Hegel által bírált – Kantnál, Fichténél vagy Jacobinál, sőt nem is feltétlenül nyilvánvaló.

Hegel a szkepticizmust *gondolkodásmódnak*, ám egyben *filozofikussá* vált öntudatnak, önmagát igazsággá emelő magabizonyosságnak is tekinti. *Ismeretelméleti-etikai* szempontból tárgyalja a szkepticizmust, reflektált gondolkodás és erkölcsi magatartás, cselekvés kettős dimenziójában. Részéről e *kettős* megközelítés *nem rávetítés*: maga az inhomogén szkeptikus attitűd határozza meg magát ilyen módon, s Hegel persze nem hagyja ki a lehetőséget, hogy a szkepticizmus benne rejlő kettősségét ellene fordítsa. Eljárásának azonban nem csak stratégiai okai vannak; gondolkodás-fogalmának és antropológiájának az az elve érvényesül itt, amely lehetetlennek tartja az ember esetében *tudás*, gondolkodás, és gyakorlati lét, erkölcsi-történelmi *életvitel* szétválasztását. Márpedig az ember igénye a személyes *integritására*, társas létének harmonizálására és fogalomhasználatának koherenciájára egyaránt csorbát szenved a szkepticizmus önellentmondásosságában.

Hegel a maga kritikájában a gondolati rögzítés kétségbevonását a szkepszis részéről nem úgy értelmezi, hogy a szkepticizmus magát a *fogalmiságot*, a *racionalitás* teljesítő-képességét mint olyat kérdőjelezné meg, hiszen a szkepticizmus éppen hogy kitüntetetten reprezentálja a *fogalmiság* néhány lényegi vonását. Inkább a fogalom egy bizonyos *használatmódjára* és a fogalmak produkciójának *megítélésére* szorítkozik Hegel szerint a szkeptikus kritikája. A szkepticizmus mindig is arra mutat rá, hogy a fogalmakat egy bizonyos módon *nem legitim* használni, legalábbis – az elért bizonyosság illúzióját keltve – továbbkutatás hiányában ez tévútra vezethet. A szkepticizmus eleve dezilluzionista, *leleplező*, kritikai attitűdöt jelenít meg, szembesítve az embert egy gondolkodásmód partikularitásával, bornírtságával. Azáltal teszi ezt, hogy felmutatja: a gondolkodónak szabadságában áll saját termékeitől *távolságot tartani*, azokat mulandónak látni és láttatni, s evidenciájukat vagy kiterjesztett érvényességüket kétségbe vonni. A szkepticizmus lényege: a gondolkodási termékek *spontán általánosság- és érvényességigényének* megkérdőjelezése, a gondolkodás benső határait, autarkia-hitének a megalapozatlanságára, s a lét mindenkori többletére való figyelmeztetés.

Hegel egy áttekintő rekonstrukcióban felidézi az előfokokat, azt az utat, amelyen az öntudat eljut a szkepticizmus stádiumába: érzéki bizonyosság, észrevevés, értelem, úr-szolga viszony, sztoicizmus. Ezek egyszerre *fogalomhasználati és cselekvési* módok. Például a sztoicizmus „csak *meghatározott* fogalmakat tart érvényesnek”, amihez az a morális attitűd társul, hogy „egyedi létezésének minden függésében szabad legyen, s fenntartsa magának [...] az élet iránti közömbösséget” (HEGEL 2001, 109).

Az úr-szolga viszonyról pedig explicite is kimondja Hegel, hogy ott nem csak az jelenik meg, mi számít meghatározott fogalomnak, hanem e viszony *társadalmi vonatkozása* is: benne „erkölcsi törvények is vannak mint az uralom parancsai” (uo. 111). A rekapitulált út e pontjáig a tudat mintegy *elszenved* a tagadás és tagadtatás szükségességét. A szkepticizmus e tekintetben is leleplező: azt képviseli, hogy ez a *kiszolgáltatottság csak látszat*, amelyben elmosódik a történések tudat általi produkáltsága, az öntudat aktivitása. Hegel kiemeli a szkepszis előrelépését a sztoicizmushoz képest, mondván: a szkepticizmus nem csak felismeri a gondolkodás önmagában való *végtelességét* és az ebből fakadó elvont *szabadságot*, hanem *aktívan* gyakorolja is a tárgyi különbségeknek, valamint önmagának a tárgyihoz mint adotthoz való viszonyulásának a *megszüntetését*. A tárgyi tartalom helyett *önmaga szabadságának tapasztalatát* „emeli igazsággá” (uo. 111). A szkepticizmus a *tudás* egy fajtája is, újfajta tudás, az *önmegszüntetés és önújratermelés szükségszerű* mozgásának felismerése a gondolkodásban. A saját *esetlegességéről* való tudás ez, mely ugyanakkor a megismerés vonatkozásában *felzabadija* a megismerőt a tehetetlenség élménye alá; maga tünteti el a másság önálló, izolált fennállásának látszatát.² Ám csak az egész Fenomenológiát elolvasva derül ki, hogy ez Hegelnél nem jelenti sem a kanti transzcendentalizmus elvének feladását, sem a naiv realizmus melletti állásfoglalást; a megszüntetés nem a dolgok létére mint olyanra, hanem a meghatározott lét másságának látszata ellen irányul.

Talán éppen ez a gondolkodás saját negativitásáról való tudás az, ami a szkepticizmus különböző formáiban nem szűnik meg *kihívást* intézni a filozófiához, ennek minden korszakában, s amely a paradoxonok által a köznapi tudatot is *irritálja*, delejes hatásával felvillanyozza vagy megadóvá bénítja. A gondolkodó tudat lényegét illetően érzi magát érintve, és pedig nemcsak *elvont* objektivitásigényében, hanem *gyakorlati* magabiztosságában is. A szkeptikus kihívás jelentősége éppen azon alapul, hogy *amit fenyeget*, az az ember személyes integritása és orientációs biztonsága természeti, társadalmi és benső világában (lásd CHATTOPADHYAYA 1991). A kétsíkú fenyegetettség nem választható el egymástól; Hegel felismeri, hogy a megújulásnak a *dolgok létét* tekintve is óhatatlanul *rombolás* által kell helyet csinálnia az újnak, így a szkeptikus kritika mintegy kitágul: egyszerre válik *ismeretelméleti és erkölcsi* kategóriává, s differenciálódik utóbb – „A logika tudományá”-ban – az *ontológiai* sikkal együtt három dimenzióra.

Hegel kíméletlenül kiélezi a szkepticizmusban rejlő *benső hasadást*: mind az *ismeretelméleti* sík inkonzekvensségét, mind az ismeretelméleti és *etikai* tartalom közötti feszültséget. Ez a dualitást bíráló törekvés illeszkedik a *Fenomenológia* azon átfogó szándékához, hogy az emberi tapasztalat *egységét* egy – revidéált szubjektum-elméletet is magában foglaló – *historizált metafizika* alapján biztosítsa. Ez a motívum teszi kétarcúvá Hegel viszonyát a szkepticizmushoz: nem egyszerű *ambivalencia* ez, hanem következetes, a teljes életművet jellemző *kontinuus* kettősség. Hegelnek szüksége van a szkepticizmusra, méghozzá többszörösen is: *kritikai* tárgyként; *módszertanának* elemeként; *metafizikai* érvényű belátásként; az *újraalapozási* törekvés támpilléreként, de a továbbkeresés attitűdjeként, az „ésszerű és jó élet” modern elemeként a *szabadság-elv* realizálásához is. Ugyanakkor a kiteljesedett szkepticizmus korántsem jelent nála *pánszkepticizmust*. A szkepticizmus megkerülhetetlenségének végső forrása az, hogy ami *cáfolhatatlan* lenne, az elzárná a *továbbfejlődés* útját is – márpedig a fun-

² Vö. „[...] ezzel az öntudattal nem *történik* meg, hogy eltűnik számára az, amit igaznak és reálisnak tart, anélkül, hogy tudná hogyan, hanem szabadságának bizonyosságában maga tünteti el ezt a mást, amely reálisnak adja magát [...]” (uo. 111).

damentalizmus törekvései Hegeltől idegenek: nem érdemes cáfolhatatlan álláspontot vallani, mert ez lehetetlenné teszi a megvalósulttal szemben a *lehetőség* kibontását, a *korrigálhatóságot*. A szkepszis által felmutatott esendőségben rejlik az az *erő*, mely kicsalogatja a továbblépés kényszerét és vágyát. Mondhatni: az ész csele itt úgy módosul, hogy az ész a *szkepszis szenvedélyét* küldi harcba maga helyett, hogy utat törjön a szellem elmélyülése irányában. Ezért Hegel nem korlátozni, keretek közé szorítani próbálja a szkepszist, mint Descartes vagy Hume, hanem *kiteljesedése akadályainak* akar gátat vetni.

Egy egységes filozófiai modell érvényesítéséhez Hegelnek szüksége van a világról számot adó rivális – nem-filozófiai, köznapi, tudományos stb. – álláspontok elégtelenségének felmutatására (lásd FORSTER 1989). Az ember önértelmezési kényszere és igénye ezen a ponton egybeesik: abban a hermeneutizálódott világban, amilyennek Hegel saját korát érzékeli, *létkényszerré* válik a *szerves egységként való önértelmezés* keresése. Itt fel kell figyelnünk arra az *összekötő* fogalmi kapocsra, amely a szkepticizmusnak az emberi lét szintjén való kiküszöbölhetetlenségét alátámasztja: nem csupán az ember mint véges létező *korlátozottságáról* és a megismerendő tárgy kimeríthetetlen *komplexitásáról* van szó, hanem a döntésben és az értelmezésben megnyilvánuló *szabadságról* is. A szkepticizmus súlyát megalapozza ugyan a sztoicizmus által felismert gondolati szabadság, de jelentőségét megsokszorozza a modern szabadság-elv erkölcsi-társadalmi térnyerése és az értelmezési szabadság kibontakozása az újkor tapasztalati és gondolatvilágában. A radikális szkepticizmusban az univerzalizálás igényével jelenik meg a *szabadság-elvnek a bizonytalanságra*, le nem zárásra, a mindenkori *továbbkeresésre való joggal* és igénnyel történő *összekapcsolása*. Hegel nem tudja (és nem is akarja) a tudás és a cselekvés bizonytalanságának igényét *illegitimnek* tekinteni, az ilyen értelemben elvvé emelt szkepticizmus nem csak elméletileg megkerülhetetlen számára, hanem *korfeladatot* megjelenítő kihívás is.

Hegel szerint a szkepticizmus dogmaromboló tevékenységében nem pusztán *episztemikus* igény érvényesül. Ez a kritikai aspektus beépül Hegel logikájába és metodológiájába, s az izoszténia eljárását a *negáció* tudatos módszertani elvévé emeli. A logikai belátás *minden tételezés* ellentételezést előhívó jellege – az érzékelés támadhatóságára építő ismert érveléssel együtt – már a „Szkepticizmus-tanulmány” óta a hegei metodológia fegyverzetének részét alkotja. A szkepticizmus logikáivá desztillálódott módszerként a *Fenomenológiában* is minden filozófia „igaz oldala”. Az öntagadássá kiteljesülő tagadás a gondolkodás filozófiai rekonstrukciójában nem szükséges rossz, hanem éltető hajtóerő, logikai alapmotívum. A szkeptikus hajtóerőnek ez a mögöttes elve – az említett kritikai szabadság mellett – a tartalmak *egészre vonatkoztatottságából* táplálkozik³.

A szkepticizmus azonban nem csak *intellektuális hajtórugóként* szolgál Hegel számára, és nem is pusztán egy a szkepticizmustól idegen filozófiai cél eszközeként. Hegel számára filozófus-riválisai között is a legvilágosabb, hogy a filozófia újragondolását csak egy olyan *új típusú logikával* lehet elvégezni, amely nem nélkülözi, hanem magába építi a szkepticizmust.

Hegel ugyanakkor nem osztja a szkeptikusnak az ataraxiáról vallott felfogását. Nála a filozófus morális végcélja, fenntartani a gondolkodó ember intellektuális tevékenységében a szellem aktív nyugtalanságát, s ezzel együtt a szabadság *kockázatos nyitott-*

³ Hegel az *Enciklopédiában* így fogalmaz majd: „Ein Inhalt hat allein als Moment des Ganzen seine Rechtfertigung, außer demselben aber eine unbegründete Voraussetzung oder subjektive Gewißheit.” (HEGEL 1989, S. 41.)

ságát. Hegelnél is fellelhető egyfajta boldogság-eszmény, csak hogy ez a cél éppen a szellem „zavarának”, örök állhatatlanságának, s az ebből fakadó következmények érett *felvállalása*, nem pedig a mindent jelenséggé csillapítás praktikus kényelmessége, mint a sextusi vagy a hume-i szkepticizmusban. Hegel olyan mértékben bízik az emberi szellem erejében, hogy képesnek tartja úgy gyakorolni és kihordani a szkepticizmust, hogy természete ezt megsínylené. A mű „Bevezetés”-ében elvvé emelt *bizalom-attitűd* itt, a szkepticizmus elleni érvek sorában válik először termékennyé. Miért ne ápolhatna a spekulatív filozófus *bizalmatlanságot* a szkeptikus filozófus bizalmatlanságával szemben? A *Fenomenológia* – paradox módon a szkepszis és a történeti szempont segítségével – leleplezi az előfeltevésnek tűnő látszat-externalitást, és magán a megismerő pozíción *belül*, episztemikus síkon mutatja fel a bizalom szükségyszerűségét. A végigvitt bizalmatlanság *aláássa önmagát*, így már nincs szükség a közvetlen bizonyosság tanúságtételére, amikor maga a bizalmatlanság éri el belső határát. A szkepszis jogának elismerése eszerint egy *erkölcsi minőséget* is von maga után: a kételkedés szabadságának joga a saját határán kötelességbe csap át, beleépül az emberi létmód fenntartásának kötelezettségébe – a felismert tengernyi ellentmondás közepette is. Hegel „ataraxiája” így összekapcsolódik egy kultúra „létmódja” továbbvitelének erkölcsi *felelősségével*: a már kitermelődött gondolkodási és cselekvési szabadságot nem lehet *meg nem történtté* tenni, a szkepticizmus után nincs visszaút a *naivitásba*, a szellem által ütött sebet csak a szellem gyógyíthatja: marad a szabad gondolkodás jogával járó felelősség.

Ám ha Hegel nem boldogul a szkepticizmus nélkül, miért törekszik túllépni rajta? Mivel elégedetlen a szkepticizmus filozófiai teljesítményét értékelve? Minden filozófia „igaz oldala” vajon miért nem maga a filozófia?

Hegel szkepticizmus-kritikájának kiindulópontja az, hogy a szkepticizmusnak nem sikerült *nem-egyoldalúnak* lennie: nem ismeri fel saját *negatív* diadala fényének *pozitív* árnyékát, vagyis mint öntudatnak *hiányos az önismerete*. A tagadást csak tagadásnak gondolja, mondhatni, saját eljárását is fenomenalizálja, nem ismeri fel a saját magában rejlő másságot. A *lokális* tudásra szorítkozik, elzárja maga előtt az utat az ellentétet is magába foglaló általánosítás felé, a szabad gondolkodást nem képes *végigvinni* a *lényeg*et megragadó gondolkodássá. A szkepticizmus mint a gondolkodás megújulásának forrása így olyan, mint egy önmagában bugyogó gejzír, amely nem válik patak-ká és folyóvá, így soha nem torkollik a tudható óceánjába. Hegelnél *nincs* ugyan tudás szkepszis nélkül, de nem is *merül ki* abban mint *negatív* lényegben, minthogy a negatív egyáltalában nem merül ki önmagában: nem csak azonos önmagával, hanem – egyszerű önazonosságként – pozitív is. Ezen a ponton válik gyümölcsözővé a *meghatározott tagadás* – először a Fenomenológiában tudatosan megfogalmazott – elve, a szkepticizmus elégtelenségének felmutatásával. Az *ésszerű tagadás* mintegy kijelöli a módszeres továbblépés útját, ha nem is konkrétan, leszűkítve, hanem alternatívákat magában foglaló *lehetőségspektrumként*. A különösnek a szkepticizmus által végrehajtott tagadása – akarva akaratlanul – az immanens általános felszínre hozatalát és *affirmációját* is magában foglalja.

A szkeptikus *önképe* hamis – állítja Hegel –, s így másoknak sem nyújthat *hiteles* elméleti tükröt a világról. A szkeptikus nem veszi tudomásul, hogy ő nem *csak* szkeptikus, és nem is lehet csak az, attitűdjének negativitása eltakarja előle saját *konstruktivitását*, pozitív helyét és funkcióját a továbbgördülő tudás- és cselekvésfolyamatban. Elfedődik benne a keresés azon aspektusa, amely egyben *megtalálás* is: az, hogy a

kritikai ész, önmagával ütközve, nem válik *semmivé*. S az önmagáról való tudás ilyen inadekvát-volta – különösen egy olyan, a megismerésről számot adni igénylő álláspont esetén, mint a szkepticizmus –, Hegel mércéjével mérve, akinek tudásfogalma megköveteli az önreflexió fokának emelését, *meghaladandónak* minősíti a szkepticizmust; annak önmagáról való tudását mindenképpen.

Hegel emellett a *kommunikálhatóság* megőrzésére mint a *racióális megvitathatóság* erkölcsi fontosságú feltételére is vigyáz. A szkepticizmusban éppen ennek elvét látja sérülni: a következetes radikális szkeptikus, ha kizárja magából saját rejtett pozitívításának tudását, kommunikációképtelennek bizonyul; nem csak az ismeret objektívítási igényét, hanem egyben a mások számára valóság *értelmesség-kritériumát* is („önfejtő fiúk perpatvara” a fecsegése – uo. 113) feladni kényszerül. Inadekvát öntudattal nem képes magáról számot adni más álláspontok számára, még kevésbé *meggyőzni* vagy *megmagyarázni* azokat. Tudása ahistorikus és pillanatnyi, *nem akkumulál* korábbi tapasztalatokat, hanem, mint örök újrakezdő, *újabb és újabb tagadandókat* tapasztal. Hegel tehát legfőképpen azért elégedetlen a szkepticizmussal, mert *nem engedi magát önreflexívvé válni*, vagyis felvenni a modern kultúra alapjegyét, nem hagyja magát *kiteljesíteni* saját másának bevonása által. Így azonban, a megismerésről való lemondás negativitásával maga is dualitást termelőnek, *absztraktnak* bizonyul. Hegel számára a gyakorlati szkepticizmus elvont, az egyoldalúság „Előszó”-beli értelmében: eltekint valamitől, ami pedig *hozzátartozik* az Egészhez. Ezen a szkepticizmus tudásjellege sem változtat: kizárólag a negativitást felismerő tudás *lényegi* ugyan, de hiányos. A hegeli tudásideál *kereső tudás*,⁴ amely azonban bizonyos önmaga *mulandóságának* mozzanatjellegében, *mulandóságában* is.

Hegel nem kínál sem közvetlen *cáfolatot* a szkeptikus érvekre, sem speciális *stratégiát* az eliminálásukra, sem pedig fundamentális *megalapozást* valamely biztos tudás számára. Éppen a szkepticizmus mint *szellem-elem* nélkülözhetetlenségét mutatja fel: a szkepticizmus által látható be, hogy az öntudat elmélyülése önmagában egy *nyugvópontra nem juttatható* folyamat, az Egészben benne-lét olyan kitüntetett formája, amely éppen ezt a processzualitást mutatja fel örökké jelenvalóként. A fogalom „a lét *öntevékenysége*” – emlékeztet Hegel. S mivel a szkepticizmus kinyilvánítja a fogalmi gondolkodás ezen öntevékeny, aktívan feloldó és feloldódó jellegét, így Hegel számára abszurd lenne a szkepticizmus *kiiktatási* törekvése; ez a gondolkodás *önbecsapásával* érne fel, ha egyáltalán lehetséges lenne. A gondolkodás hitelességéhez és *érettségéhez* saját tevékenységén belül hozzátartozik a szkeptikus attitűd elismerése és értékelése. A szkepszis a gondolkodás által a cselekvés kiteljesedésének és önmegismerésének is része. A gondolkodásnak a szkepszistől menekülő működés-módja visszahúzó erőként mint *dogmatizmus* üt vissza mind a tudományban, mind a filozófiában. Beengedése *közvetlenül* elbizonytalanítja, mélyebb síkon azonban *megszilárdítja* a szkepszisztűrő, önmagát ugyanakkor mégsem kételyrezisztensnek hívó gondolkodást. A szkepticizmushoz való viszony így egyszerre Hegel ellentmondáslogikájának *reprezentánsa és kitermelője*: csak ezzel a logikával *kezelhető*, másrésztől azonban ki is *kényszeríti* ezt a logikát. A szkepticizmus nélküli tudás nem-történeti, nem-kritikai, tehát fejlődésképtelen lenne, a szkepszis a friss szellem attribútuma. Mégsem lehet *végző* válasz a filozófia, vagy akár csak a megismerés alapkérdéseire, hiszen Hegel számára *nincs is* ilyen válasz: még az *abszolút tudás* sem a megismerést véglegesen lezáró tudás.

⁴ „A szkeptikusok pedig tovább kutatnak.” (SEXTUS EMPIRICUS 1998, 171.)

A kérdés csak az, hogy pozitívba lehet-e fordítani a szkepticizmust anélkül, hogy megszűnne önmaga lenni, vagyis nem fordul-e ki negatív lényegéből, ha rászabadítjuk a hegeli kritikai módszert? Nem arat-e így váratlan, nem-szándékolt győzelmet kritikus a fölött ezen a vigaszágon? Nos, egy vonatkozásban valószínűleg igen: az a kiteljesedett szkepticizmus, amelyet Hegel áttemel a spekulációba, már *nem* a történeti formáiból ismert, készen talált szkepticizmus, hanem egy kifordított és természetének ellentmondóan *rendszerre* tágitott szkepticizmus. Hegel logikája ebben az értelemben maga ez a kifejtett és kívül-belül megmutatott, pozitív és negatív oldalaiban villódzó szkepticizmus mint *módszerré tett folyamat*. Hegel egy olyan következetes szkeptikus, aki a szkepticizmust végigköveti és érvényesíti az *önfelszámolásig* és *azon túl*, anélkül, hogy hűtlen maradna annak alapelvehez, a gondolkodás negatív lényegének felismeréséhez. Ezáltal járul hozzá szkepticizmus-kritikája azon filozófiai (és filozófusi) céljához, hogy egy logikailag koherens és erkölcsi alapelveiben felvállalható rendszert és a modern szubjektumot összhangba hozza vagy legalább békítgesse.

A *Fenomenológiában* Hegel mintegy *felvilágosítja* a szkepticizmust arról, hogy nem, illetve nem *csupán* azzal *azonos*, aminek gondolja magát – feltéve, hogy az önmagát történetinek-mulandónak tudó, de az Egészben eleve benne állást képviselő filozófiai álláspontokról tekintjük. De *mivel igazolja* Hegel saját, itt is alkalmazott mércéjének jogosságát? Valójában semmiféle logikai eszközzel nem támasztja alá sem a kiindulópontját, sem elveit vagy eljárását, hiszen azzal rögtön a szkeptikus támadás áldozatául esne. Rábízta az igazolást az emberi kultúra történeti folyamatára, a *tudatalakzatok* egymás ellen és egymás után érvényesített *spontán székszisére*. Maga a székszis *reprodukálódása* igazolja vissza, spontán működésével, azt a *mércét*, amelyen mérve ő maga elégtelen öntudatúnak bizonyul – ezáltal a kör bezárul, a filozófiai tudat továbbléphet a következő alakzat tudásigényének vizsgálata felé, mely többet ígérőnek tűnik, bár máris a kiteljesedő szkepticizmus potenciális zsákmányává válik.

A kereső, de önmagát az abszolútum mozzanatának tudó tudás – ami már a hegeli észfogalom birodalma – két irányban *lép túl* a szkepticizmus punktuális tudásán. Egyrészt *tud* a saját tapasztalatának előfeltételezettségéről, a *szükségletéről*, ami őt kitermeli, a vágyról, ami élteni. Másrészt *tud* a keresett *cél* ellentmondásosságáról is: a cél nem csak túlsó, hanem már megfogalmazásában mindig elért, a tudásfolyamban immanens is. A tapasztalat Hegelnél olyan *önmeghaladásban működő székszis*, mely az ész formájában magáról mint elért célról is *tud*. A szkepticizmus *tárgyi* magabizonyosságát itt az öntudat *önmagával való közvetett egységéről* szóló tudás váltja fel az észben. Ez az ataraxia a „nyugtalan végtelenségnek a nyugalma”, az élet mint folyamat „térre vált idejének” a benső nyugalma, az annak tudatában levés, hogy a kétely és a bizonyosság egyaránt az igazság tudásának elemei. Ezért van szüksége Hegelnek a szkepticizmus erejére, amely *provokálja* a támadhatóságot, a mulandóságot, és lehetővé teszi a kritikus továbblépést. De ugyanezért fordítja a szkepticizmus erejét és célpontját *ellene*: azt hiányolja belőle, ami szerinte a kultúra egészének fő tendenciája, az *önreflexivitás* kibontakozását, az igazi modernitást. A Hegel által így átértelmezett szkepticizmus az önmagát aláásó modern kultúra színpadának kulcszereplője, az öntudat levehetetlen álarca.

De miben áll akkor a nem-szkeptikus tudás, ha van ilyen? Ennek legesélyesebb jelöltje az *abszolút tudás*, a mű utolsó fejezetének tárgya. Hegel jellemzése az abszolút tudásról ellentmondó vonásokat tár fel a tudás e kiteljesedett fajtájáról. Az abszolút tudás „a szellem tiszta elemét” elérő *fogalmi* tudás, amelyben a tárgyi tartalom és a

tudás formája közötti ellentmondás közvetlen egységgé zárul össze. Ez a tudás nem fél attól, hogy elvész a tartalomban, mert azt saját tartalmának tudja. Mint *emlékezet*-té vált, visszatekintő tudás egyszerre szemlélődő tétlenség és a fogalom eleven önkibontása; az önmegragadás mint „felfogott történelem”, a saját múltnak, annak a megértése, hogy hogyan nyúlik bele a történelem a jelenbe. Mozdás és nyugalom, tudat és öntudat egységgé válnak benne, de ez az egység egy totalizálódott *ellentmondás*, mely a fogalom minden feszültségét a szellem elemében hordja ki. E tudás hordozója nem az egyén; az európai kultúrközösség *kölcsönös elismerésben* formálódó közös tudásának reflektálódása ez a filozófiában. Az abszolút tudás mint filozófia a *levés folyamatára való strukturált emlékezés* fogalmi formája. Milyen értelemben alkalmazható rá az „abszolút” jelző?

Egy alanyra vonatkoztatva az „abszolút” mint jelző eleve *dezabszolutizált*. Emellett az alany, a tudás is *továbbutal* egy tartalomra, amiről szól, amihez képest csak *viszonylag* lehet abszolút. Az abszolút tudás Hegel meghatározásában nem egy *tézis*, és nem is a nemtudásról való szókratészi tudás, hanem a „magát szellemnek tudó szellem” (HEGEL 1961, 415), a szellem mint mozdás, mint *elmélyülés önmagában*. Az Egész mint az Egész *kifejlődése* óhatatlanul benső vonatkozást, *tagoltságot* tartalmaz, a különbségek fellépésének és megszűnésének a levése, így a szellem a fogalma alapján *abszolútságában is relatív*. Hegel abszolútum-fogalma úgy fogja át az abszolútát, mint *önmagán belül relativizált* abszolútát, minden vonatkozás, közvetítés tagolt egységét. Az abszolút tudás nem *mindent* tudás, nem is *mindenről* tudás, hanem a szellem külsővé válásának és magába visszatérésének, egy *önreflexív struktúrának a szükségszerűségéről* szóló tudás. Bár az abszolútumnak mélye van, ez önmagában „üres mélység” – állítja Hegel. Az abszolútum *elvontan* tekintve nem csak abszolút, hanem *valóságghiányos* is; ha csak ab-szolút, vagyis *eloldott*, akkor szüksége van konkretizálódására, a történelem tér-idejében történő megvalósulására. Ez a hiány nem fogyatékoság vagy külső korlátozás eredménye, hanem az abszolútumnak mint a Minden lehetőségének *fogalmi lényegéhez* tartozik. Ha pedig az abszolútum önmagában nem csak abszolút, az abszolút tudás még kevésbé az. Az abszolút szellem önmagában a lehetőség *elvont szabadságával* teli, de az abszolút tudásban önmagába száll, elmerül „öntudata éjszakájában”, hogy megeméssze „szubsztanciájának egész gazdagságát” (uo. 414). Belátás ez a *levés egyetemességébe*, abba, hogy csak a változásokban lelhetünk fel állandóságot; abba, hogy az abszolútumot *adottként* nincs hol keresni, mert csak *benne mozogva* kereshetjük. Az abszolút tudás így az abszolút szellem relatíve abszolút, *valóságos, de korlátolt* létmódja. Vagyis Hegel szerint relativitása, vonatkozottsága *nem szünteti meg* abszolút jellegét; amiről szó van, az abszolútum levésének véget nem érő folyamata, ami *egyszerre* a relatív abszolúttá válása és az abszolút relativává válása. Ennek különös jelentősége van az emberi szellem tekintetében: az ember önmaga végső lényegéről való fogalmi tudásában nem csak *részesedhet* az abszolút szellemben, hanem *reprezentálja* is azt. Hegel ahhoz a hagyományhoz csatlakozik, amely *ontológiai folytonosságot* feltételez a szellem végessége és végtelensége között. Bár az emberi szellem csak véges módon mutatja fel a szellem végtelenségét – annak aktív megvalósításában *műveli* azt –, nincs elvi szakadék az emberi szellem és az önmagát általa (is) megismerő abszolút szellem között. A *saját lényegéről tudó* véges szellem egy őt *meghaladó* struktúráról *tud*. Magáról való tudásában az ember, ha egyénként nem is, de a humanitás cselekvő őrzőjeként felmagasztosul, létében visszacsatolódik léte *eredetéhez*. Ha az önmagára sokat adó európai egyén nárcizmusát sérti is a parányi porszem-

ként, „fenntartó egyénként” való besorolása a hegeli rendezés szereposztásában, az egyetemes vonatkoztatottság elve és a filozófia abszolút tudásának lehetősége szellemi egérutat kínál fel számára létezésének racionalizálásához.

Reznált, de inkább realista, mint pesszimista remény-ajánlat ez: Hegel nem ámitja ugyan olvasóját a személyes örök élet kilátásával, de a *filozófia világi vallásában* prezentálja számára a lehetőséget a fizikailag semmis, anyagba bújtatva mégis hatékonyan tűnő szellem működésébe való integrálódásba. Hogyan gondolkodjon az ember, hogy ésszerűen tehessen többet önmaga megszüntén megmaradóvá tételéért? Hegel kérdése a modern élet széttagoltsága és útkeresése közepette nem veszített relevanciájából, válaszai pedig változatlanul, ha nem is húsba, de szellembevégoók.

Az abszolút tudás tetikus tartalomban szegényes, csalódást keltő, de nem lezárt, hanem *elmélyülő keresésre felszólító* tudás, és nem kizáró, hanem *befogadó* jellegű. Ezért vezetett utóéletében a következő paradoxonhoz: mindazon irányok, amelyek a XX. században diszkreditáltak és kétségbe vonták a lehetőségét, vagy maguk is az egyetemesség igényével léptek fel, s így az abszolút tudás igényének örökösivé váltak, vagy lemondva erről az igényről feladták a magyarázhatóságot, a haladás, a remény elvét, esetleg magát a filozófia fogalmát, és a relativizmus valamely válfaját bújatták új köntösbe, besorolódva a Hegel által áttekintett tudatalakzatok panorámájának egyik égtájára. Az előbbi a klasszikus pozitívizmustól kezdődően a szcientizmus különböző *objektivist* változatai példázák, az utóbbit pedig mindazok a tudatformák, amelyekben a *szubjektivitás* felértékelődése és a világot bekebelező igénye dominál.⁵ Azok közvetlenül, ezek közvetve termelik újjá az abszolút tudás egyetemességigényét és integráló funkcióját. Hegel felismerte, hogy az egyetemességigény *történeti* alátámasztásán és *fogalmi* önmegalapozásán *egyaránt* múlik a filozófia létjogosultsága, az integráló szellemi mozgások hitelessége és koronként változó teherbíró képessége. Maga a *Fenomenológia* arra biztatja utókorát, hogy akkor is bízzon a szkeptikusan kereső tudásban, ha előbb *magával kell vinnie* igazságát a függöny mögé ahhoz, hogy ott *felfedezhesse*.⁶

IRODALOM

- CHATTOPADHYAYA, D. P. 1991. *Induction, Probability and Scepticism*. State University of New York Press.
- FORSTER, Michael N. 1989. *Hegel and Skepticism*. Cambridge – London: Harvard UP.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich 1961. *A szellem fenomenológiája*. Budapest: Akadémiai.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich 1989. *Gesammelte Werke* Bd. 19. (Enzyklopädie 1827). Hamburg: Meiner.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich 2001. A szkeptizmus viszony a filozófiához, különféle változatainak bemutatása és a legújabbnak összehasonlítása a régivel. In *Hit és tudás*. Budapest: Osiris.
- HÖSLE, Vittorio 2008. „Nach dem absoluten Wissen. Welche Erfahrungen des nachhegelschen Bewußtseins muß die Philosophie begreifen, bevor sie wieder absolutes Wissen einfordern kann?” Frankfurt am Main: Suhrkamp. (Megjelenés alatt.)
- MICHELSSEN, J. M. 1990. *The Dynamics of epoché and ataraxia in Pyrrhonian Scepticism*. In *Scepticism: Interdisciplinary approaches*. Athén.
- SEXTUS Empiricus, 1998. *A pürrhonizmus alapvonalai*. In *Antik szkeptizmus*. Budapest: Atlantisz.

⁵ Az abszolút tudás utáni tudatformák áttekintéséhez lásd HÖSLE 2008.

⁶ „Kiderül, hogy az úgynevezett függöny mögött, amely állítólag eltakarja a belsejt, nincs semmi látnivaló, ha mi magunk nem megyünk mögéje, éppannyira azért, hogy lássunk, mint azért, hogy legyen mögötte valami, ami látható.” (HEGEL 1961, 94.)